

ПОРТРЕТИ НА ПРАВИТЕ

Qui ne sait être un Érasme doit penser à être évêque
La Bruyère, Les caractères, II, 26

1

По различни пътища може да възникне една велика тема. От „нищо“, от фантазията, от желанието да се противопоставя на съществуващото и така да създава новото, както например *Дон Кихот*. Или „само“ преобразувайки вече съществуваща и устойчива литературна традиция, скитащ мотив, легенда, дошла от глъбините на народа, както например *Фауст*. Или просто от една книга, само от една вече създадена и прославена книга, но когато в „нейната“ тема заживеят други ситуации, герои и конфликти, други психологични проникновения и открития, и то така, че да направят от новото произведение нов образец, заслужаващ нова и собствена слава, с нова литературна съдба. Такова е отношението на *Характери* на Лабрюйер към *Характери* на Теофраст.

Характери на Лабрюйер са коментар към *Характери* на Теофраст. Първоначално Лабрюйер е имал намерение да преведе прославеното съчинение на древния философ, като го допълни с няколко характеристики на свои съвременници — първото издание от 1688 г. на Лабрюйерския коментар съдържа само 418 характеристики. Но постепенно „коментарът“ се допълва и обогатява и в последното прижизнено издание той вече съдържа 1120 фрагменти-характери, групирани в рубриките на шестнадесет глави. В това издание оригиналът на Теофраст повече прилича на коментар, а коментарът на Лабрюйер — на оригинално произведение. Така допълнени и развити до деветото издание от 1696 г., *Характери* на Лабрюйер остават за поколенията. Исто-

рията на Лабрюйеровите *Характери* — непрекъсващи до смъртта на автора преработки и допълнения — показва нещо твърде сходно с историята на книгите на другите моралисти, на Монтен и Ларошфуко. А и никой не може да каже, ако Паскал би завършил своите *Мисли*, на колко преработки и допълнения той би ги подложил. Книгата за морала е книга на живота и затова, докато моралистът е жив, той изменя, преработва, допълва. Книгата за морала е също живот — жив организъм.

Лабрюйер се оплаква (впрочем това оплакване се появява още у Монтен), че всичко е казано и преизказано, че древните мъдри наблюдатели на човешката природа не са оставили нищо или са оставили съвсем малко за нас.

Но съчинението на Лабрюйер е надеждно опровержение на такива оплаквания и то по-скоро доказва, че *всеки* век взема своето и дава своето, че *всяка* епоха има своите откровения за човешката природа. Защото и тази природа се променя през епохите — било в някои от по-съществените си особености, било в социалните си проявления, било в конкретния си облик. Лабрюйер е убеден — и в своето *Слово за Теофраст* той изразява това убеждение, — че в същност сърцата и чувствата на хората не са се променили, че те са останали каквито са били на времето и както са описани от Теофраст.

Но в същото време и в същото *Слово* Лабрюйер е не по-малко убеден, че „хората нямат вечни навици и обичаи, че те се променят с времето“. И макар тези две убеждения да изглеждат сякаш равнопоставени, самият факт на новите — Лабрюйеровите — *Характери* вече показва преобладаващото значение на убеждението за историческата изменчивост на морала. Лабрюйер е последният от великите моралисти на класическия век и същевременно от първите по-далечни предшественици на просветителската моралистика.

За Лабрюйер човешката природа, това, което се нарича сърце и чувство на човека, е и тъждествено, и не напълно покриващо се с човешкото поведение, с онова, което се нарича нравственост и морал. Нравствеността, моралът, макар и свързани с човешката природа, са зависими още от времето, от века, те стават морал, нравственост на *века* и така векът влага своето в неизмен-

ната по общата си насока конституция на човешката природа. В *Характери* на Лабрюйер, за разлика от *Характери* на Теофраст, човешките характери не се представят с помощта на една дефиниция, покриваща някоя страна на човешката природа, и с няколко примера на поведението, които да я илюстрират, а се показват повече като нрави, които могат да съответствуват на природната даденост на характера, но могат и да не му съответствуват. За Лабрюйер характерите са преди всичко поведения — не толкова устойчивост на психическата конституция, колкото социално съобразена, приспособителна реакция на предпочитанието, избора, държанието и изобщо поведението. Ако гръцкият оригинал е именно *характери*, френският му коментар е именно *нрави*. Заглавието на прославената книга на Лабрюйер е *Характери*, а нейното подзаглавие е *Нрави на сегашния век*. Но в самата книга темата на подзаглавието доминира над темата на заглавието — нравите господствуват над характерите.

В социално отношение характерите на Теофраст „обхващат“ средните и ниски слоеве на робовладелческото общество. Характерите на Лабрюйер включват и висшите кръгове на съвременното му френско общество — банкерите, аристокрацията, кралския двор, социалната многообхватност на Лабрюйеровите характери в сравнение с относителната социална ограниченост на Теофрастовите е едно от предимствата на „коментара“ пред оригинала, на френските пред гръцките *Характери*.

Но по-широката социална обхватност не е единственото преимущество на книгата на конгениалния френски моралист. Знаменитото съчинение на античния автор е само рамка на произведението на неговия появил се след двадесет века френски последовател. Лабрюйер не би бил френски моралист, представител на френската класическа етическа школа, ако не води потеклото си от Монтен, от великия Монтен — родоначалника на френската и световната морална есеистика. Затова в тематичната схема, в рамката на Теофрастовите *Характери* навлизат и заживяват типично монтеновските размисления за живота, за обкръжаващото, за нравите, за предпочитанията, за всичко, с което съвременниците вълнуват съвременника.

Според Лабрюйер талантът на писателя се състои в

умението да назове точно и да онагледява ярко. Сам Лабрюйер назовава точно и онагледява ярко, той е живописец на човешките страсти. Но неговата словесна живопис по странен начин съчетава класицистичната с бароковата живописна доктрина.

У Лабрюйер се проявява — но по-скоро като странична тенденция — вкус към индивидуалното у човека, към индивидуално-неповторимото и индивидуално-разнообразното, и в неговите *Характери* многото измислени имена, разните Клеон, Теодект, Ефтифрон, Теодем, Клитифон, Теодас, както и някои техни френски събратя създават видимостта на една реална житейска конкретност. Но тази видимост е повече привидност. *Характери* следват принципа на Сократ, който винаги е жалил хората, избягвал е клеветата и е изобличавал само лошите нрави. В *Характери* недвусмислено преобладава типичното, устойчивото, общочовешкото. Стремжът на Лабрюйер към човека изобщо подчинява отклоняващите се от този стремеж тежнения към конкретните хора. Лабрюйер остава в своя седемнадесети век, с присъщия му вкус към общото, образцовото и нормативното — той не пише за X или Y, неговата книга не е сатира на лица, а търси родовото, *Характери* са портрети на човека, портрети на нравите. Образцовото, нормативното в смисъл на постоянното и устойчивото у човека — такава е целта на философа-моралист. Още в предговора към *Характери* Лабрюйер се чувства задължен да обяви, че неговата книга не може да се сведе само до един единствен кралски двор и до една страна, защото тогава тя „ще изгуби много от своята широта и полезност, ще се отклони от намерението ми да рисувам хората изобщо“. Този стремеж към нормата и образа е продиктуван от върховния картезианско-класицистичен принцип на XVII век, от принципа на разума, чиято господство се схваща като необходимо, абсолютно, безусловно. „Разумът, подобно на истината е един: само един път ни води до него, а хиляди други ни отклоняват“ (XI, 156*). Моралистиката на Лабрюйер е картезианска, тя е разум, превърнат в морал, принцип, доведен до поведение, идея, реализирана в постъп-

* Римската цифра означава главата от *Характери*, а арабската — фрагмента в съответната глава.

ка. Но не само добродетелта може да бъде изтълкувана като истина, като своеобразна истина — още повече и за разбирането на морала, за познанието на човешките постъпки и характери е необходим принципът на Декарт. Защо? и в тази познавателна сфера нищо не трябва да се приема на доверие, а само в резултат на недвусмислено, ясно и отчетливо убеждение. „Принципът на Декарт, според който човек не трябва да вярва и в най-дребните неща, преди да ги е опознал ясно и отчетливо, е съвършено правилен и уместен при оценка на хората“ (XII, 42).

Но въпреки цялата строгост на идеите и цялата прецизност на тяхното изразяване, за каквато ратуват *Характери*, словесната живопис на Лабрюйер е енергична, дори темпераментна, неговите нравствени портрети са изпълнени с подробности, изобилствуват с детайли. Като барокова картина Лабрюйеровите нравствени портрети са преизпълнени с материя, в тях неудържимо струи живоствът, от тях се разлива един чисто сетивен блясък.

Мисията на моралиста е трудна. Усилията му са големи и когато са успешни, заслугите му са също толкова големи. Не е лесно да се проникне до човешкия характер, който по правило не лежи на повърхността на поведението. Малцина са познавачите, които се добират до истината и могат да преценят точно: и чистотата, и добродетелта, и отявленият порок се разкриват малко по малко с течение на времето и обстоятелствата. Да разбереш човека е трудно, още по-трудно е да нарисуваш портрета на нравите му. Лабрюйер се домогва не само до общочовешката психология, но при това достига — както може и да се очаква от всеки голям и истински моралист — и до истински психологически проникновения в нейните детайли. Те, тези психологически проникновения са прости, както просто е всичко велико, за тях всеки си казва — да, така е, сякаш сам е достигнал до тях, но само дето не се е сетил да ги изкаже. И ето, явява се *един*, който ги изказва — този един е моралист и такъв моралист е добър.

„Животът е онова, което хората искат да запазят най-много, но за което се грижат най-малко“ (XI, 34).

„Човек никога не живее достатъчно, за да се поучи от грешките си (XI, 60).

„Да съжаляваш, че обичаш един човек е истинско

щастие в сравнение с това да живееш с някого, когото ненавиждаш“ (IV, 40).

„Искаме ли да забравим някого насилна, повече мислим за него“ (IV, 38).

„Приятно е да срещнеш погледа на човека, на когото току-що си помогнал“ (IV, 45).

„Ние се привързваме все повече към хората, на които правим добро, и ненавиждаме силно онези, които сме обидили сериозно“ (IV, 68).

„Фалшивата скромност е най-висшата изтънченост на суетата“ (XI, 66).

„В приятелството поверяваме тайните си, в любовта ги издаваме (IV, 26).

В строгия класицистичен рисунък, съчетан с барокотова пищност на портретите-характеристики на Лабрюйер, се оглежда цял седемнадесетият век. *Характери* на Лабрюйер са от последните ярки книги на този век. Но Лабрюйер е и от първите, които предусещат новия век — и не само с разбирането за влиянието на времето върху морала. Лабрюйер антиципира просветителското столетие — велико не с аристократическа чест и с достолепие, а с плебейския протест, завършил по неподражаем начин в революцията, основателно наречена Велика.

В самата представа за моралист се включва и един почти задължителен за него момент на недоволство от моралната ситуация, на осъждането ѝ, както и въздействието за по-съвършено състояние на нравите. Малцина са онези моралисти, които като Спиноза биха се задоволили с чисто геометричното изложение на етиката, за които значение има не одобренето или осъждането на човешките постъпки, а познанието на човешката природа, такава, каквата е, разглеждането ѝ като естествен процес на закономерно редуване на причини и следствия. Спиноза е по-скоро учен и философ, не моралист в традиционния смисъл. А моралистът в някаква степен е и морализатор. Затова прозвището моралист понякога придобива и отрицателен оттенък — когато на определеността на действителното се противопоставя химерата на желаното. Но ако от социално или дори от естетическо гледище утопизмът е винаги уязвим, от чисто етическо гледище идеалът — и когато не е осъще-

ствим — има реалния смисъл на реално противопоставяне на порока. Моралистът осъжда, порицава, заклеймява почти толкова, колкото и поучава, наставлява, внушава. В предговора към своето съчинение Лабрюйер допуска възможността хората, които ще гледат портрета, който им е направил, да се поправят. „Ораторът и писателят не могат да не изпитват удоволствие от възхищението, което предизвикват; но те би трябвало да се срамуват от себе си, ако словата или писанията им търсят само хвалби. Още повече че най-сигурното и недвусмислено одобрение е в промяната на нравите и в поправянето на тези, които ги четат или слушат.“ А в *Слово за Теофаст* Лабрюйер още по-директно определя задачата на своето произведение, което „цели единствено да вразуми човека“. По искреното убеждение на Лабрюйер — както и на всеки моралист — най-висшето предназначение на моралистиката е самото състояние на морала, изправянето на нравите.

Първото морално недоволство на Лабрюйер идва от богатството — не толкова само по себе си като богатство, колкото като морален феномен. Откогато човечеството е измислило онези късчета метал и техните книжни еквиваленти, наречени пари, оттогава и размишляващото човечество е започнало да разбира в каква ужасяваща зависимост от тях е изпаднало. Да разбира, че парите дават на човека онова, което той няма, и му отнемат това, което той има. Да разбира, че измислената от човека сила е станала по-силна от самия човек. Самостоятелната сила на парите се превръща в морално опустошаваща стихия и затова измежду мислещото човечество именно моралистите са, които най-остро и най-болезнено чувствуват пристъпите на тази стихия. И които — наред с поетите — най-възмутено и гневно реагират на тези пристъпи. Защото морално опустошаващата стихия на парите се проявява във всяко общество, в което печалбата и натрупването стават цел на човешкото поведение — металните късчета и техните книжни еквиваленти са по-значими от честта, достойнството, добродетелите. Парите дават на глупака уважение и почит, те дават на стареца млада жена и той бива предпочетен пред всички други кандидати. Да имаш пари — означава да имаш приятели, почит, любов, всичко. Да нямаш пари — означава да нямаш приятели, по-

чит, любов, нищо. Драмата на Тимон Атински е твърде стара и твърде продължителна, тя е антична и нова — не случайно в началото на новото време Шекспир и дава нов живот.

Чувствителната душевност на моралиста Лабрюйер откликва на трагичната власт на парите. По времето, когато се появяват неговите *Характери*, във Франция властта на bankerите, на хората на парите вече успешно конкурира или не по-малко успешно се инфилтрира в потомствената власт на аристокрацията. Bankerите събират най-много от омразата и презрението на Лабрюйер, към тях той е непримирим и безкомпромисен — към тези новозлюпени и новоиздигнати, които в най-голяма степен разкриват несъответствието между знака и означаването, между формата и съдържанието, външното и вътрешното, несъщественото и съществеността. Нанстина — разсъждава Лабрюйер — невероятни са диспропорциите между хората, които имат повече монети, и онези, които имат по-малко. За пропадналия banker казват, че е никаквец, а на преуспяващия — искат ръката на дъщеря му.* Колкото повече човек губи покровителства и богатства, толкова по-добре проличават у него недостатъците, които никой преди не е забелязвал, но безсмислено е да се присмиваме на глупавия богаташ — присмехулиците ще са на негова страна. Уважаването или презирането на хората е според лукса на техните карети. Богатството на богаташа не само деформира мнението на другите за него, или по-точно създава незаслужено мнение и на богаташа за самия себе си. Щом той може да си купува ум, значи и сам е умен, щом може да си купува красота, значи и сам е красив и щом може да си купува добродетел, значи и сам е добродетелен. „Успешните сделки и нарасналите суми в касата карат човек да си мисли, че е поумнял, че е едва ли не в състояние да поеме властта в ръцете си“ (VI, 37). Такава е нравствената стойност на богатството.

Но моралистът затова е моралист, защото каквито и констатации да прави за нравствената поквара на своя век и своето общество, каквото и недоволство да изпитва спрямо определена нравствена ситуация, той се издига над тази поквара и тази ситуация, за да ги осъди и ако не да посочи пътя към по-определено нрав-

ствено усъвършенствуване, то — най-малкото — да даде един нравствен идеал. В независимостта на позицията на моралиста спрямо нравствената ситуация се проявява не само неговата свобода, но и силата на неговите морални внушения. Моралистът е нещо повече от морала — ако не показва пътищата, той поне сочи целта.

Най-напред — пита се моралистът — колко струва тази алчност, тази бясна гонитба за натрупване, а следователно и — потенциално — за удоволствия. Не променя ли тя смисъла на човешкия живот и не кара ли тя човека да трупа и да трупа, на младини — за старини, а на старини — за гроба. Богатството само разпалва алчността. Колкото повече имаш, толкова повече искаш да имаш. Свeгът е пълен с хора, които безскрупулно искат онова, което не заслужават, или пък категорично отказват да дадат това, което дължат. Богатството не поставя граници на честолюбивите амбиции — вчера би бил доволен с толкова, но днес вече искаш два пъти повече. Богатството и алчността вървят за ръка, а който се ръководи от алчността, той отхвърля всичко друго. „Истинският търговец не оплаква нито приятелите си, нито жена си, нито децата си“ (VI, 34). Ето защо — Лабрюйер твърдо вярва в това — богатството на някоя хора не е за завидване, щом като те са го заплатили скъпо: с цената на отдиha, здравето, честта и съвестта. Толкова повече, че може би щастнето е отсъдено другиму. Ако се съди от начина, по който бог разпределя богатата, и от качествата на онези, които са най-облагодетелствувани, сигурно той не отдава голямо значение нито на богатството, нито на богатшите. Но и самото разбиране на богатството бива различно. Във всеки случай Лабрюйер не е на страната на ординерните схващания. Богатство и бедност могат да означават и нещо друго — безусловно по-важно от морално гледище. „Ако е вярно, че богатството е състояние, при което не се нуждаем от нищо, мъдрецът е истински богат. Ако е вярно, че бедността се измерва по броя на нещата, които желаем, честолюбецът и скъперникът живеят в голяма бедност“ (VI, 49).

Разбира се, богатството — в обикновения смисъл, към което обикновено хората се стремят — дава на земния живот предимства, които често не могат да бъдат заменени с нищо друго. Охолно ядене, красиви стан,

замъци, всякакъв разкош, положение в обществото, незаслужена почит, мними добродетели, куп радости и продължаващи удоволствия — ето част от предимствата на богатството. На тази основа у имащия всичко това се оформя високомерно, презрително отношение към онези, които нямат тези предимства, въпреки че в числото на нямащите обикновено попадат най-достоините представители на човечеството, неговите генини. И Лабрюйер се пита: ако земният живот е несправедлив при разпределянето на богатата, то няма ли поне някакъв коректив на неговата несправедливост? За да си отговори сам: такъв коректив има и той е в следземния живот, в посмъртната слава!

А Настоящото принадлежи на богатите. Но бъдещето е на добродетелните и способните. Кой помни след смъртта им данъчните настоятели и бирниците, онези, които са презирали талантивите творци, които са ги избягвали или не са отвърждали на поздравите им, защото са били бедни, които са важничели пред „жалките“ хора, предпочели защитата на истината пред богатството. Кой помни днес Фоконе или подобните му богаташи. А Омир знаят всички, както и ще знаят Декарт, който се роди французин, но умря в Швеция. Бъдещето отмъщава на настоящето. Разпореждайте се — тук негодуванието повдига гласа на моралиста — със съдбата на нямащите и слабите, вие, които имате и сте силни. Но не забравяйте докога може да продължава това. Само докогато сте живи. След това вас може да ви очаква огласено презрение или в лошестия и по-лош случай — лътна забрава, за да започне или за да продължи възходът на онези, които са ви изглеждали толкова жалки, защото са били зависими от вас. За тях е славата, за тях е бъдещето. И ако вие, имащи и силни, имахте и малко ум и далновидност, в земното си поприще бихте си помислили поне малко и за следземното. Но лошото — за вас и за другите — е, че имането и силата, настоящето, ви пречат да видите славата и безсмъртието, бъдещето. След смъртта си Фоконе е действително мъртъв, след смъртта си Омир и Декарт остават истински живи.

В богатството — тъй както го вижда Лабрюйер — има нещо ниско и проташко, с каквато и власт да

разполага богатството на bankerите, на буржоазията, тя носи със себе си долното и плебейското. Но затова пък властта на потомствените властици, на монарха, княза, велможите, аристокрацията, изобщо на господарите, на онези, чиято съсловна изключителност е предписана сякаш от бога, прави положението на човека, на обикновения човек, още по-тежко и още по-жалко. Моралистиката рефлектира своя век, времето на Лабрюйер е време не само на издигането на новата власт на bankerите, на богатството, но още и време на абсолютната монархия на Луи XIV, която продължава да изглежда абсолютно непоколебима — божествена, космическа, слънчева, тук и кралят е слънце.

Лабрюйер не се интересува от механизмите на властта — нито от възможностите тя да се спечели, нито от средствата тя да се запази. Лабрюйер не е Макиавели и не го не го занимава идеалното съчетание на лъв и лисица, което според прочутия италианец трябва да притежава идеалният властник. Тъкмо обратното, за Лабрюйер властта е интересна не без оглед на морала, а именно като морален феномен — с това, което тя прави с хората, които я имат, които се стремят към нея, както и с хората, над които тя се упражнява.

Чувствителен наблюдател на нравите, сам живял в близост до двора, Лабрюйер създава убийствен портрети на властимащите — без идеализация и украса, таква, каквито те са и каквито ги е виждал. Дълги години Лабрюйер наблюдава дворцовия живот и за него няма никакво съмнение в това, колко е трудно да се свикне с него — с живота, който протича в преддверия, дворове и стълбища. Но затова пък какво зрелище е непосредствено да наблюдаваш този живот, без сам да участвуваш в него и без да се поддаваш на гибелните му съблазни, каква наслада е да го описваш със свободата на моралиста и какъв изобилен материал той дава за морални съждения и нравствени сентенции. Лабрюйер не е обзет от профетическа ярост като някакъв библейски пророк, той не е страстен изобличител, който плющи бичове над пороците като някакъв нов Савонарола, той наблюдава и описва, често с възненение, със смях или със създи, но в повечето случаи спокойно, плавно, така, сякаш иска да каже: ето, такъв е светът, вижте го и се поучете.

Дворецът е нещо странно — отдалеч изглежда прекрасен, но приближим ли се, привлекателността му намалява, също като предметите, гледани в перспектива и от близо. Кралският двор е като мраморна сграда — там хората са много твърди и много дъскави. Познаващият придворните обичаи умее да владее жестовете, погледа и изражението на лицето си, той е прикрит, непроницаем, дава вид, че не забелязва грешките на прислугата, усмихва се на враговете си, съдържа пориците си, спотайва страстите си, прикрива сърцето си, говори и действа в разрез със собственото си мнение. Но цялата тази рафинираност е в същност истински порок, наричан фалш.

Морално обезобразяващото въздействие на богатството е само жалко допълнение към морално обезобразяващата сила на властта на двора, на придворния живот, на аристокрацията. Алчността за богатство често върви заедно с алчността за власт и те двете взаимно се насърчават и взаимно подпомагат. В двореците се срещат алчни хора, които се занимават с всичко възможно само и само да извлекат облаги: управители на провинции, съдии, данъчни чиновници — всичко им приляга.

Това са истински амфибии. Една алчност поражда друга. Притежават или не притежават качества, хората се стремят — имат, но искат още, получават и него, а все не им стига. Малцина се замислят дали заслужават и това, което имат, дали разполагат с необходимите достойнства — ум, способност, добродетел, — за онова, което са получили или към което са се устремили. Важното е да го имат. Ако не него — друго, ако не и него — трето. *Qui ne sait être in Erasme doit penser à être évêque*, този, който не може да стане Еразъм, се стреми да бъде епископ. Такава е жадната човешка природа.

Не можеш да бъдеш сановник, истински сановник и в същото време да бъдеш човек, истински човек. Огромните имения и многото предшественици нямат нищо общо с добродетелта, с добрата мисъл, с доброто слово, с доброто поведение. И както онзи, който загуби богатството си заедно с него изгубва и „достойнството“ си, така и — още повече — този, който загуби положението си заедно с него загубва и „любовта“ на другите: никой не го ненавижда по-силно, никой не го

хули по-жестоко, никой не говори по-зле за него от тези, които преди най-ревностно са го величали. Хората хвалят високопоставените, за да покажат, че са техни приближени, а много рядко от уважение или благодарност. Само за една нощ повоназначеният министър открива много надпреварващи се във възхвали приятели и роднини. „Хора суетни и застенени от успеха, пошли куртизани, така ли говорехте преди една седмица? Станал ли е той оттогава по-добродетелен, по-достоеен за кралското благоволение? Или може би сте чакали този повод, за да го опознаете по-добре?“ (VIII, 57).

В *Характери* продължава да живее, обогатена от нови наблюдения, от нови впечатления, старата Монтенова тема: щом във всяко управление са необходими някои служби не само противни, но и порочни, нека ги възложим на по-послушните и по-гъвкави хора, а ние ще вземем по-леките и по-безопасни роли. Дворцовият живот е сериозна, тъжна и поглъщаща игра: човек трябва да разпредели фигурите си, да разчете силите си, да обмисли и реализира ходовете, да парира противниковите, да рискува понякога, да играе наслуки. Пределът на това изкуство е умешето да се говори на краля. Една изпусната случайно дума може да струва цяла кариера — такава дума вече не се взема обратно и цялото старание, цялата ловкост, с която се опитват да я обяснят или да я смекчат, служат само да я вдълбаят по-дълбоко, да я вклинят още повече. Затова в двореца по всяко време има хора, чинто светски обноски и учтивост компенсират липсата на ум и добродетели. Хора ловки, но плитки, сякаш нямащи и два пръста дълбочина — натиснете ли ги, ще опреге на камък. Възможно е в кралските дворове да заблизват и истинските заслуги, но когато те се оставят без възнаграждение, когато се забравят или когато не се прави нищо за техните носители, тогава — в най-добрия случай — доброто се оставя само на себе си, докато злото получава пълна подкрепа. Разбира се, благоразположението на князете не изключва качества у любимеца, но не ги и предполага.

Властта има степени и рангове, а следователно и правата, облагоите, които тя дава, са също многостепенни. Затова най-често устремите към властта, онези, за които властта и произтичащото от нея са единствена

цен и смисъл на живота, които заспиват и се събуждат с користи мисли в главата — тези мисли са и ръководно правило за тяхното внимание, любезност, уважение, безразличие, презрение, — в стремежа си да попаднат в по-горния ранг изпитват постоянни тревоги, измъчват се от амбиции, гонят съображения, при което обикновено моралният тонус спада в същата степен, в която се покачва честолюбивият. Един от царедворците са сателити на Юпитер, тоест на самия монарх, други само обявяват появяването му и тяхната професия е да се показват многократно, което вече предполага съществено различие в положението им. Затова всеки от царедворците се стреми към по-високия ранг и този стремеж често приема форма на ожесточена борба, в която провадат всяка независимост, достойнство и свобода.

„Кой може да бъде по-голям роб от усърдния куртизанин, ако не някой още по-раболеп от него“ (VIII, 69).

„Робът има само един господар, властолобивият има толкова господари, колкото хора могат да помогнат за преуспяването му“ (VIII, 70).

Но това робство и тази зависимост все пак имат своята цена. Тъй като фаворитизмът издига човека над себеполюбните му, а провалът му го поставя под тях, унижението спрямо едного или неколцина дава правото на големство спрямо мнозина. „Хората са готови да робуват на едно място, за да могат да господствуват на друго“ (VIII, 12). Затова царедворците сякаш имат два лица: едно за горестоящите и най-вече за монарха, а друго за долустоящите. В кралския двор човек се чувствува нищожен, колкото и да е самолюбив — тук и най-големите са малки. Пред монарха царедворецът е неузнаваем, чертите му се променят, държанието му става смирено. Но затова пък какво блажество е да показваш на долустоящите сила, могъщество, да демонстрираш колко неща зависят от тебе и само от тебе. Може би само в едно отношение на господарите трябва да се завижда и Лабрюйер наистина им завижда: те, господарите, имат щастнето да им служат хора равни, а колкога и по-издигнати от тях по доблест и ум.

При мерзките условия на кралския двор, в плетеницата на аристократическата власт, където всеки с унижения и ласкателства се стреми отдолу нагоре и отгоре още по-нагоре, какво остава на човека, който жи-

вее до тази среда, но не желае да участвува в нейната игра — какво трябва да е отношението на човека, който държи на своето достойнство спрямо силните на този свят, спрямо царедворците. Сам убеден привърженик на монархията и нищо за миг несъмняващ се в нейната справедливост, Лабрюйер се затруднява да даде общо-валиден отговор, но като че ли той е най-склопен да препоръча следното поведение: „За високоставените е по-добре да не казваме нищо: когато говорим добро за тях, ние в повечето случаи ги ласкаем, а да се говори против тях е опасно, докато са живи, и подло — когато са вече мъртви“ (IX, 56).

Неизменна предпоставка на френската моралистика от XVII век (доиякъде с изключение на Паскал) е съзнанието за нищожеството на човека. Колкото повече моралистите изучават човека, толкова по-сигурно стават убедените им, че той е „низша твар“. В това отношение Лабрюйер не се различава съществено от Монтен и Ларошфуко — той е по-строг от Монтен, но е по-умерен от Ларошфуко.

Лабрюйер признава, че понякога в света се появяват изключителни, избрани хора, чиято добродетел блесни, чиято превъзходни качества излъчват особено сияние, хора, които явят или предшественици, или потомство, защото сами представляват цял един род. Но такива хора са изключения — както изключение е и истинската добродетел.

От всички качества на човека най-високо трябва да се постави добродетелта. Меродавни за добродетелта не са резултатите, а мотивите. Ценността на човешката постъпка се определя не от отношението ѝ към обкръжаващото, защото онова, което изглежда добро само по себе си, може да има явни или скрити користни подбуди. Благородно е това, което се върши безкористно. Господарите презират хората, които освен ум нямат нищо друго, умните хора ненавиждат господарите, ако те са надарени само с власт. Порядъчният човек оплаква и едните, и другите, ако тяхното величие или ум са лишени от добродетели. Защото и когато имат ум, хората често нямат сърце. „Какво разногласие между разума и сърцето! Философът прилага зле в живота напътст-

пията си (XI, 91). Пък и разумът, както всяко нещо, се изхабява — знанията, които го хранят, в същото време го и изхабяват. „Добър е онзи, който прави добро на другите; страда ли заради стореното добро, той е още по-добър; ако тези благоденния му костват живота — това е върхът на човечността му: героична, съвършена“ (II, 44). Но къде е тази добродетел? Тя е най-рядко срещаното нещо.

В свят, населен с толкова несвършени същества, положението на достойния е много тежко, човечеството много рядко отдава дължимото на човека и неговите достойнства — дори и когато ги има. Колко прекрасни, богато надарени хора са изчезнали без някой да е чул за тях, докато мнозина нямат друга стойност, освен тази на името си. Хората са прекалено заети със себе си, за да прошкват и открият останалите — затова истинските достойнства и голямата скромност могат да останат дълго време неизвестни. Ако човек не разчита на покровители и обкръжение, а само на своите лични качества, ако човек е необвързан и самотен, той е подложен на ужасни мъки, за да излезе от неизвестността и да се издигне на нивото на добре поставения глупак. И което е още по-лошо — глупците започват да се разпореждат с участва на надарените.

Според Лабрюйер правилото на човешката природа не е добродетелята, а нейната противоположност. Човек е зъл, глупав, суетен, потаен, користен, безочлив, неискрен, несправедлив, злорад, изпълнен със завист, капризи, предубеждения — Лабрюйер продължава Монтеновата тема.

Човек е с неизменно лоши нрави, верен на злото, преизпълнен с стонъзм и жестокост. Ленивостта и сладострастието се раждат с човека и свършват с него. За някои хора е по-лесно да се обогатяват с добродетели, отколкото да изправят един единствен недостатък. Хората не полагат усилия, за да вършат добрини. Повечето от тях посвещават най-хубавата част от живота си, за да направят нещастна останалата, а мнозина умират грохнали, след като причинят толкова злини, колкото и самите те са понесли. И съвестта на човека не му е в излизък, защото много престъпления, не само тайни, но открити и известни, не биха се извършили, ако човек се срамуваше от себе си.

Много хора са глупави и тяхното нещастие се състои не толкова в липсата на разум, колкото в неспособността им да разберат тази липса. Защото, ако самодоволният глупак се пази от пустословие, той ще превъзможне характера си. „Глупакът е автомат, машина, пружина; тежестта му го задвижва, завъртва го — все в една посока, все със същата сила; той е еднообразен, не се променя: види ли го човек веднъж, видял го е във всички моменти и периоди на живота му“ (XI, 142).

Нищожеството на хората може лесно да се докаже с примера за подчинението им на модата — по отношение на апетита, храната, здравето, съзнанието. Една мода току-що е изместила друга, а ето че и тя е изтискана от някоя по-нова, която отстъпва на следващата, която далеч не е последната: такова е човешкото лекомислие. По ни плече рядкото, единственото, това, което притежаваме само ние, отколкото доброто и красивото, повечето търсеното, модерното, отколкото съвършеното. Страната към колекциониране също показва колко извратена е човешката природа. Някой е любител на цветя и от изгрев до залез слънце той сякаш е пуснал корени сред лалетата си, друг е любител на сливи и освен своите сливови дървета не вижда нищо, трети събира шампи, четвърти превръща дома си в птичарник, петти има най-много пеперуди. Един пътешествува само заради момента, в който ще се завърне, друг събира книги не за да ги чете, а за да се хвали с тях, трети си строи толкова хубав, богат и пишно обзаведен дом, че е невъзможно да се живее в него, а служи само за показ. Модни и страсти, страсти, предизвикани от модни, и модни, предизвикани от страсти — според Лабрюйер — те много говорят за характера на човешката природа. Непостоянството, непоследователността е съдба на това несъвършено същество *човека* — човекът днес е един, а утре е друг. В книга, която е озаглавил *Характери*, Лабрюйер стига до неутешителния извод, че „хората нямат характер“ (XI, 147) и че за мнозина основна черта в характера им е „да не се придържат към истинския си характер“ (XI, 141).

Към общите недостатъци и пороци на човечеството неговата женска половина внася своя чисто женски принос. Жените са склонни към крайности — те са или по-добри, или по-лоши от мъжете. Заради мъжете жените

се ненавиждат взаимно. Повечето жени нямат принципи, те се ръководят от чувствата си, съдят по впечатления и правят им се определя от предмета на тяхната любов. Жената е невярно същество. А още и коварно. Жената е и суетна: както рибата мерим без главата и опашката, така трябва да преценяваме и жените — без обувките и фризура.

Затова и животът на такива същества като хората — мъже и жени — не може да бъде нито истински разумен, нито истински добър, нито истински красив. Това тъжно убеждение на Лабрюйер пронизва неговите *Характери* и им придава тъжен характер. Времето в човешкия живот, прекарано в удоволствие, е едва няколко месеца. Животът е кратък и тягостен. Цял живот човек желае нещо, а дните и радостите все отлага за бъдещето — когато най-големите блага, здравето и младостта вече ги няма. Хората, изглежда, са родени за нещастие, болка и бедност — само малцина се спасяват от тях. Между живота и смъртта съществува продължителна болест, за да бъде смъртта облекчение и за умиращите, и за тези, които остават. Хората съжалеят за зле оползотвореното време, но това не винаги ги подтиква да посветят останалите си дни на нещо по-добро. Според Лабрюйер този морален статус на човека не дава основание за възмущение — просто защото човек е такъв. Трябва ли да негодуваме прогив хората за това, че са груби, неблагодарни, несправедливи, надменни, себични и равнодушни спрямо другите: те са така устроени, такава е тяхната природа и да не ги приемаме такава е равносилно да мислим, че камъкът не пада, а пламъкът не се издига.

Човекът, такъв какъвто е, е причина и на моралния свят, в който живее. Наястина, дело на бога е малкото неравенство в социалните положения, но искрено вярващият Лабрюйер е напълно чужд на мисълта да стоварва само на божия гръб прекаленото различие, каквото се наблюдава сред хората, защото то се дължи на самите тях или на закона на по-силните. „Сложете на една страна властта, удоволствията и бездействието, а на друга — зависимостта, грижите и мизерията. Или това разместване ще бъде плод на човешката злонамереност, или бог не е бог“ (XVI, 49). Хората, тяхната инщожност и злоба са виновни за инщожеството и зло-

бата на света. Естествено Лабрюйер се спира безпомощен пред стария въпрос, който така настойчиво е занимавал още средновековните теолози: след като бог е създал всичко и човека, той е създал и злото у човека и защо човек, сам по рождение, еманация на бога, ще носи отговорността за злото, което твори?

Като дълбоко вярващ християнин Лабрюйер не се съмнява във върховенството на бога, в неговото всемогъщество и всемогъщество. И то не на кой да е, а на християнския бог. В главата *За свободомислещите*, която в същност е написана, за да заклеят свободомислещите, учудват някои фрагменти, в които слабостта на опова, което се отнася до толкова скъпите на Лабрюйер религия и църква, е представена като тяхна сила. Защо например — пита се Лабрюйер — ще не бихме търпели у дома си миснонери, църкви и изображения на сямската или на която и да е източна религия. А снамците, индийците, катаяците, японците търпят нашите духовници и проповедници и им позволяват да изпълняват мисията си. На този въпрос Лабрюйер може да даде само един отговор: тук си казва думата силата на истината! Сиреч, търпимостта на другите е доказателство за тяхната неистинна, а нашата свирепост не търпимост само показва обладаваната от нас единствена истина. Гоии и преследвай! — и твоя ще е истината! Но в общата композиция на *Характери* преобладава не тази, а другата страна, преобладават точните портрети на нравите и Лабрюйер е убеден в отговорността на човека за устройството на човешките дела, както и в безсилнето му за космическите.

Лабрюйер е привърженик на известната теория на Аристотел за средата, за *златната среда*, която е основа на добродетелта, на морала. Коментаторът на Теофраст не е могъл да отмени знаменитото правило на учителя на Теофраст. Например: що е щедрост? Разбира се, среда, среда между две крайности: прахосничеството и скъперничеството. Златната среда е да бъдеш справедлив и спрямо себе си, и спрямо другите, да не си скъперник и да не ощетяваш себе си и да не си прахосник и да не ощетяваш наследниците си. Но ако средата е справедливост и добродетел, крайностите са несправедливост и порок. При това: „Крайностите са порочни и идват от хората; равновесието е справедливо“.

во и идва от бога" (XVI, 49). Този е новият момент — на християнско-теологическа интерпретация на Аристотел, — който предлага вярващият моралист. Но Лабрюйер не е професионален теолог, а именно моралист, той изследва света на човека, а не света на бога и дори заглавието на неговото изследване е чисто човешко — *Характери*. При цялото морално недоволство на Лабрюйер (въпреки твърдението му, че не следва да се възмущаваме от човешката природа), показателно е, че той, както впрочем и всеки моралист, не може да не вземе за главен предмет на своите изследвания човека, неговото поведение, неговия етос. Защото, какъвто и да е човекът, той е единственото мислене, разумно, социално същество и единствено към него са приложими доброто и злото.

Човекът е единственият свят на нравственото и този свят е наистина безкраен и изумителен. В извънчовешкия мир самите понятия за добро и зло стават безсмислени и ако в някаква степен те се прилагат към него, то е само доголъкова, доколкото този мир е относителен към човека, към някаква страна на човешките материални или духовни интереси. Колкото и извечно да е злото в човешката природа, човекът е единственото същество, което не само стага до съзнанието за своята злина, но се издига и до моралния идеал — единствен човекът разбира безнравственото и се отвращава от него, единствен човекът познава доброто, дава му образци и само в човешкото общество съществува морална регулация на отношенията. Въпреки сякаш безмерния критицизъм на Лабрюйер към човека, към наблюденията и изследванията от него човек, той остава достатъчно място за идеала, за човешкия нравствен идеал и дори търси неговата социална локализация. Като Монтен, и Лабрюйер открива идеалния човек сред народа — не между представителите на народа, а в самия народ. „Човекът от народа е неспособен да стори каквото и да било зло; господарят не желае да прави никакво добро и е способен на големи злини. Първият расте и се занимава само с полезни неща; вторият добавя към тях и пагубните. На едната страна са наивната неодоляност и прямотата на народа, а на другата хитростта и покварена същност на богатия, която се прикрива зад една външна учтивост. . . Ако трябва да из-

бирам, не ще се поколебая: искам да бъда от народа“ (IX, 25).

Повече под влиянието на Монтен, отколкото в резултат на личен морален опит, Лабрюйер обявява за идеален човек, за правствен идеал човека от народа, човека на труда, селянина. Лабрюйер не познава този човек, не е живял с него — прогласеният в *Характери* правствен идеал е повече декларативен. И тъй като моралната и литературна съвест на Лабрюйер не му позволява да разказва точно и подробно за онова, което не знае или за което само може да мечтае, той говори предимно за това, което сам е преживял и познал. Така именно неговите „отрицателни“ портрети и уродливи образи стават свидетелство, превръщат се в доказателство за висша правствена честност и честност на моралното познание. Какъв ще е този моралист, който сам не е морален.

Лабрюйер, който отлично познава образованите кръгове, вижда сред тях много от печните недъзи на човешката природа — сред тях, а понякога именно сред тях, са възможни някои по-особени разновидности на човешката злина, нищожност и суетност. Да живееш в обществото, да общуваш, да разговаряш, да твориш — за това са необходими качества, добродетели, които само малцина притежават и които трудно се придобиват. В този свят способността за преценка се среща много по-рядко от диамантите и перлите. Учтивостта в маниерите изисква много малко, но духовната учтивост изисква много. В така нареченото образовано общество има хора, за които да говорят за други означава да обиждат, хора, с които е по-добре да не пицаме във взаимоотношения — трябва да бягаме на изток, когато виждаме глупак да се задава от запад. Ако се вгледаме в хората, които не казват добра дума, осъждат всички и са вечно недоволни, ще открием, че те са именно онези, от които всички се оплакват.

Но, от друга страна, най-вече сред образованото общество и сред неговия висш слой — творците — са възможни достойнства и добродетели, които не се срещат никъде другаде. Тук преди всичко се отнасят достойнствата на общуването, на събеседването, а най-много

добродетелите на творчеството — творенията на човешкия ум. И ако се оставят настрана тезите на Лабрюйер за величието и върховното морално преимущество на народа, на хората на труда, тези, които по-скоро предущат просветителската философия от XVIII век, в *Характери* много по-убедително е онова, което идва от реалното познание. В образованието кръгове най-скъпо се ценят умът и най-жестоко се осмива глупостта — кой, ако не истински образованият човек, ще уважава най-много ума и кой повече от него ще презира глупостта. „Голямо нещастие е да нямаш достатъчно ум, за да приказваш, што необходимата преценка, за да мълчиш“ (V, 18).

Нахалството е функция на глупака, интелигентният човек разбира дали е приятен или отегчителен; той се оттегля миг преди момента, в който може да стане излюшен. Умствето на събеседника се състои не в това да покаже своето остроумие, а да даде възможност на другите да го проявят. „На всяка крачка се натъкваме на глупави шегаджии — рояци от тези насекоми се срещат навсякъде. Духовният човек е рядкост... За да се шегуваш изкусно, да проявяваш находчивост при най-дребни новоди, се изисква голяма изобретателност, елгантност, а дори и влодовитост — такъв присмех е творчески, той от нищото прави нещо“ (V, 3, 4). Присмехулството е често признак на слабоумие, присмехът над умни хора е привилегия на глупците, но меката и позволена шега е допустима в компания на учтиви и умни хора.

Общуването е сложно, тънко изкуство. За да общуваш, когато разговаряш, и за да разговаряш, когато общуваш, е необходимо едва ли не вродено умение. То избира златната среда между крайностите: мудност, която пречи да се започне разговор, или разсеяност, която отвлеча от предмета на разговора, поставяйки досадни въпроси и давайки глупави отговори, и прекалено внимание към всяка излъзнала се дума, която се изтъква, използва се за шеги, или в която се виждат невидими загадки, финес и изтънченост само за да може събеседникът да покаже своето мнение. Някои хора говорят преди да се замислят, други пък съзнават смъртно приказките си и ги измъчват с умствените усилия, които полагат в разговора. Много са хората, които веч-

но бързат и ви отправят с няколко думи, за да се освободят от вас, въпреки че нямат никаква работа, но по-притесняват онези, които ви задържат и отегчават непрекъснато. Общуването е внимание, грижа, деликатност — и при това умерени, точно дозирани. То е такт, съдържаност, уважение към събеседника и неговото мнение — неукният човек си въобразява, че учи другите на това, което току-що самият е разбрал, наставническите проповеди са последица от дълбоко невежество. Образованият човек предполага, че нещата, за които говори, са известни, неговият тон е непретенциозен. Общуването е и търпимост и без да е резултат на компромис, то включва и меката деликатност на разумната отстъпчивост — едно приятелство не отива далеч, ако няма взаимна толерантност към дребните недостатъци.

Каквото и изкуство да е необходимо за общуването, при събеседването, в шегата и остроумието, и каквито добродетели да са необходими за тях, все пак колко повече е необходимо, за да се създаде оригинално творение на човешкия ум, произведение, което да остави трайна диря в човешката култура. Писателят Лабрюйер знае ценността на произведението на писателския труд, човешките добродетели в тази творческа област са му много по-близки и по-познати, отколкото добродетелите на социалните слоеве, които той не е познавал. И може би съвсем не е случайно, че още първата глава на *Характери* е посветена на творенията на човешкия ум — от тук Лабрюйер започва да търси недостатъците и достоинства на човешката природа. За Лабрюйер качествата на писателя са своеобразни морални характеристики — чертите на гения се включват в моралния размишля и се осмислят морално, — а естетическите явления често се тълкуват в най-тясно морален смисъл. „Романът и театралната пиеса биха могли да бъдат толкова полезни, колкото сега са вредни. В тях срещаме такива забележителни примери на постоянство, доблест, нежност и безкористност, толкова прекрасни и съвършени характери, че когато една девойка се вгледа след това в заобикалящата я действителност и срещне само хора нечестиви, стоящи много по-долу от онези, които току-що са я запленили, аз бих се учудил, ако

тя проявява към тях и най-малката склонност“ (I, 53). „Театърът не бива да се задоволява само с представянето на непорочни нрави; те трябва да бъдат освен това пристойни и поучителни“ (I, 52). „Когато едно четице извисява духа ви, вдъхва ви благородни и смели чувства, при оценката си не изхождайте от други правила: то е хубаво, в него личи майсторството на твореца“ (I, 31). От моралните започва моралната интерпретация на изкуството, която през следващия, революционния XVIII век, ще стане типична не само за моралистите, но и за философите, политиките, а и за самите художници, изобщо за много от онези, които ще мислят и използват мисловни форми. Но още през неговия, строгия XVII век, логиката на Лабрюйер намира преки връзки между естетичното и етичното: и в духовно-творческата сфера — както и навсякъде — ги има всечовешките недостатъци и достойнства, но видимостта и достъпността на творенията на човешкия ум прави по-видими и достъпни човешките характери, които ги създават.

Първото достойнство на художника-творец е способността му да нампира, обича и изразява *истината*. Истината като върховно изискване в изкуството е основният принцип на господстващата през този век класицистична естетика. Но Лабрюйер се интересува преди всичко от моралния аспект на основния естетически принцип на класицизма. Във всеки век моралистът е особено чувствителен към истината — и като критик на изкуството, моралистът, именно защото е моралист, не може да не въздига истината като първокритерий и на много специфично естетически страни на изкуството. „Да пишеш естествено, силно и дълбоко, значи да казваш истината“ (I, 14). Или: що е възвишеност? „Възвишеното представя само истината, при условие, че темата е благородна; то рисува изцяло правдата, с нейните причини и следствия; то е нейният най-достоеен израз или образ... Само най-издигнатите измежду големите таланти са способни да достигнат възвишеното“ (I, 55).

Истината като върховен — едновременно морален и естетически — принцип предявява свои изисквания и пред по-особените страни на изкуството. Истината се нуждае от обмисляне, затова не трябва да се твори под въздействието на моментно настроение — настроението

е непостоянно и се мени според обстоятелствата, пишещите под негово влияние скоро охлаждяват към изразите и думите, които преди най-много са им харесвали. Истината, както е известно от Декарт, предполага яснота и отчетливост. затова и произведението трябва да бъде ясно и просто — претенциозният и приподигнатият стил е за избягване. В изискванията на възвишения стил на истината Лабрюйер включва и забраната да се използват жаргонни и изкълчени думи, както например при Молиер, или непристойности, както например при Рабле. Но в същност и в двата приведенни от Лабрюйер случая страда не истината, защото и простонародният език, и непристойността са и могат да бъдат част от истината, а възвишеността, такава каквато я разбира той. За Лабрюйер, както и за Боало, плембейският език и народно-драстично-непристойното нямат място в изкуството, в голямото изкуство на възвишения стил на истината.

Лабрюйер знае разликата между познанието и художественото творчество, между истината в качеството и просто на истинна и творението на художника. За изкуството — за неговото създаване, разбиране и оценка — е необходим вкус. Но какво е вкус? Картезианско-класицистичните пристрастия на Лабрюйер го карат да вижда във вкуса преди всичко сфера за проявлението на разума. Съвършен вкус има онзи, който усеща и ценит съвършенството; следователно, има добър и лош вкус и спорът по този въпрос е основателен. В края на краищата вкусът се оказва разсъдливост или — най-малкото — разликата между тях е разлика между причина и следствие, а в по-общ смисъл отношението на ума към таланта е отношение на цялото към частта. Затова многото въображение не ни е необходимо нито когато говорим, нито когато пишем — в повечето случаи то поражда пусти и наивни идеи, които с нищо не допринасят за вкуса. „Мислите ни трябва да следват здравия разум, благоразумието и да изхождат от нашите преценки“ (V, 17).

Но Лабрюйер, както и всеки от големите представители на „големия стил“, е далеч от отъждествяването на класицизма с един плосък рационализъм. Изкуството, истинското изкуство предполага разум и тръгва от разума, но за него са необходими и други условия като

негови органични компоненти, а следователно и като черти на гениалния характер.

— Всяка гениалност изключва посредствеността. Но има неща, които особено не търпят посредственост: поезията, музиката, живописта, красноречието. Какво наказание е да слушаш надутото произнасяне на едни сух текст или тържественото рецитиране на слаби стихове, изпълнявани с бездарна приповдигнатост. За изкуството е необходим преди всичко талант, особен, индивидуален талант и затова досега не сме видели няколко автора да създадат заедно едни шедьовър. За изкуството са необходими още и оригиналност, нещо присъщо лично на един творец, и изобретателност, и порядък, и изтънченост. Разбира се, у някои писатели преобладават едни качества, у други — други: у едни преобладават чистотата, съвършенството, изискаността, елегантността, описанието на характерите; у други — жар, естественост, шегите, изображенията на нравите; у трети — познаването на живота, човешката природа; у четвърти — творческото вдъхновение. Но някаква комбинация на тези качества е необходима, за да се създаде произведение, което да отговаря не само на вкуса на своето време: който се стреми към съвършенство, ще получи от потомството признанието, от което са го лишили съвременниците. Условията-компоненти на гениалното произведение са за Лабрюйер и особени морални характеристики — нещо като нравственост на гения.

Но понякога, виждайки в присъщото на някой писател, писателят Лабрюйер дава такива проникновени и блестящи критически оценки, които изгубват строгия си морален смисъл и се превръщат в образец на естетически и психологически портрет. „Корней ни покорява с характерите и идеите си, Расин изразява нашите характерни и идеи, първият представя хората такива, каквито трябва да бъдат, вторият — такива, каквито са. У Корней има повече от онова, на което се възхищаваме и на което трябва да подражаваме, у Расин има най-вече това, което виждаме в другите или изпитваме в себе си. Единият ни възвишава, смайва, завладява, възвисява; другият ни харесва, възнува, трогва, прониква. Първият поднася най-хубавото, най-благодородното, най-покоряващото, което разумът може да породи; вторият — най-внушаващото, най-тънкото в насците

страсти. У единия има максими, правни, напътствия; у другия — вкус и чувства. Писаните на Корней ни грабват, Расин ни разтърсва и разчувствува. Корней е по-правствен, Расин — по-естествен. Единият може би подражава на Софокъл, докато другият дължи повече на Еврипид“ (I. 54).

По отношение на критиката, официална и неофициална, Лабрюйер е въздържан и дори скептичен. Нека само да мислим и говорим вярно, без да се стремим да наложим на другите нашия вкус, нашите възгледи — това изискване на Лабрюйер така или иначе се отнася и до критиката. Понякога удоволствието да критикуваме ни отнема удоволствието да усетим много красиви неща. А има и такива критици, които въпреки че чувствуват качествата на четения им ръкопис, не се произнасят в негова полза, докато не видят как ще бъде посрещнат той след публикуването му и каква съдба ще му отредят познавачите. Разбира се, некомпетентността, или дори продукуваното от социална обвързаност безчестие на критиците, не освобождава автора от необходимостта да се съобразява с критиката, но той не трябва да ѝ угажда. И най-съвършената творба ще рухне пред критиката, ако авторът ѝ вярва на цензорите, всеки от които отхвърли онова, което не му допада. И затова Лабрюйер е склонен да препоръча на творците да се ръководят повече от собствения си вкус и да слушат повелите на собствения си разум. Може би още и в това е етиката на творчеството — такава, каквато тя идва от *Характери*.

✓ Сент Бьов, който, изглежда, е бил твърде склонен да препоръчва определени четива за определени часове на деня, смята, че четенето всяка сутрин на главата *За творчествата на човешкия ум* е много подходящо за критически мислещите умове. Но ако става дума не само за една глава от *Характери*, а за цялата книга, тя е четиво, полезно за човека през целия му ден. Защото докато човек е буден, докато мисли и постъпва, на него като на морално същество му са нужни морални принципи. ✓ *Характери* на Лабрюйер е морална книга за морални принципи.

Проф. д-р И с а к П а с и